

Andrzej Kadłuczka

Koncepcja „Rynku Podziemnego” w Krakowie

Stratygraficzny fenomen Rynku krakowskiego jest historykom architektury i konserwatorom znany, jak i znane są działania „porządkujące” podjęte w II połowie XIX wieku, w wyniku których zdecydowano o rozbiórce murowanych, średniowiecznych zabudowań Ratusza, Kramów Bogatych, Wagi Wielkiej i Wagi Małej. Pod nową brukowaną nawierzchnią pozostawiono jednak zagruzowane fundamenty i mury dawnych przyziemi tych budynków.

Obecnie Rynek Główny w Krakowie jest miejscem, gdzie rocznie przemieszcza się ponad 5 milionów turystów. Stan nawierzchni oraz infrastruktury podziemnej stał się powodem kompleksowej jego modernizacji rozpoczętej w 2005 roku od remontu części zachodniej, oraz w 2006 roku części wschodniej. Realizację tej inwestycji poprzedziły badania archeologiczne zakrojone na niespotykaną w miastach europejskich skalę¹. Wyniki tych badań zweryfikowały w szczególności dotychczasową dokumentację techniczną, potwierdziły natomiast w pełni sens stworzenia podziemnej ekspozycji reliktyw dawnych budowli w formule „Rynku Podziemnego”. Naczelną ideą tego projektu jest kreacja atrakcyjnego miejsca, gdzie przy użyciu nowoczesnych technologii informatycznych i zmodernizowanej infrastruktury służącej kulturze możliwa będzie znacznie szersza edukacja i promocja na rzecz dziedzictwa historycznego miasta oraz pełne wykorzystanie i rewitalizacja zasobów zabytkowych dotąd jeszcze niedostępnych.

Niestety, z powodu manipulacji medialnych i braku właściwej, rzetelnej informacji, wskutek sporów kompetencyjnych niepozbawionych podtekstów politycznych, a niekiedy zwykłej zawiści środowiskowej, dyskusja merytoryczna przekształciła się w jednostronny monolog tzw. „elit opinio-twórczych”. Tym samym jedyna i niepowtarzalna szansa na zbadanie w całości wschodniego traktu Kramów Bogatych i wg archeologów jednego z najstarszych obiektów w Rynku – Wagi Małej została

zaprzepaszczona, a możliwość uzyskania źródłowej wiedzy historycznej o lokacyjnym Krakowie ograniczona!

Znane jest powiedzenie o Polsce – kraju, w którym „ziemia garnki rodziła”. Jest znamienne, że opinia ta wyrażona została jeszcze w późnym średniowieczu i już wtedy charakteryzowała specyficzną kulturową stratygrafię, która dopiero w czasach nowożytnych została znacznie przekształcona i wzbogacona. Współcześnie dokumentowane przez archeologię obszary aktywności ludzkiej i znaleziska tam odnajdywane świadczą o naszej przeszłości. Ziemia jest szczególnym miejscem gromadzenia się takich reliktyw, zaś rozwijane przez człowieka zdolności kreacyjne, jak również siły natury potrafią zniszczyć, jak i zachować te relikty.

Tak było w przypadku Pompejów i Herkulanum, które zniknęły z powierzchni ziemi zasypane popiołami wulkanicznymi i lawą spływającą ze stoków Wezuwiusza, który w roku 79 n.e. unicestwił na zawsze te dwa tętniące życiem antyczne miasta. Unicestwił, ale nie wymazał z pamięci i „zakonserwował” dla przyszłości cywilizację, która od połowy XVIII wieku jest przedmiotem badań archeologów. Jest ona także obszarem wyjątkowych doświadczeń i doskonalenia warsztatu badawczego, który nie tylko pozwolił wzbogacić wiedzę historyczną, ale także rozwinąć i udoskonalić metody naukowe i technologie konserwatorskie². Jest bowiem oczywiste, że bez badań nie ma postępu, i że nowe, lepsze technologie są wynikiem stałych poszukiwań i dociekań.

Przełom XIX i XX wieku przyniósł wielki przełom w myśli historyczno-konserwatorskiej, odrzucając dawny selektywny model ochrony zabytków, który zakładał podział na zabytki lepsze i gorsze, bardziej wartościowe i mniej wartościowe, te które należy konserwować już teraz, i te które można konserwować później, pozostawiając ten obowiązek „przyszłym pokoleniom”.

A jednak standardy współczesne chronią dziedzictwo historyczne „totalnie”. Uważają je za dobro społeczne i o znaczeniu nie tylko regionalnym, ale także globalnym. Uznają prawo społeczeństw do obcowania ze swoim dziedzictwem, wszechstronnego badania tego dziedzictwa i jego upowszechniania oraz udostępniania.

Kiedy w latach 70. XX wieku rozpoczęto wymianę renesansowej posadzki w katedrze florenckiej, przypadkiem ujawniono pozostałości wcześniejszego kościoła św. Reparaty. Oczywiście sprawą bezdyskusyjną był pomysł zbudowania podziemnego rezerwatu i udostępnienia turystom tych rewelacyjnych relikwów³. Nikt nie podnosił problemu „zniszczenia warstw kulturowych”, które należało usunąć, aby te relikty wyeksponować. Nie było też dyskusji, czy Florencja ma już wystarczającą liczbę zabytków generującą nadmierny ruch turystyczny, i czy tę kolejną atrakcję należy dopisać do istniejącego już ich katalogu?

Dwa lata temu w Aquilei, która jest jednym z największych rezerwatów architektury świata antycznego i wczesnochrześcijańskiego, odkryto relikty przyziemnych i fundamentowych fragmentów rezydencji Teodoryka. Powstało kolejne podziemne, kryte muzeum, gdzie ponad zachowanymi posadzkami i ścianami budowli setki turystów przemierzają szklane chodniki przerzucone ponad relikwami, zaś wąska droga do Aquilei pełna jest autokarów zmierzających w kierunku nowej atrakcji turystycznej⁴.

W tym samym czasie w Trewirze, mieście znanym jako jedna z siedzib rzymskiego cesarza, podjęto modernizację średniowiecznego placu targowego. Kiedy usunięto warstwy nawierzchni, ukazały się mury zapomnianych rzymskich term, które zbadano i poddano zabiegom konserwatorskim, zaś nad nimi powstał nowy pawilon ekspozycyjny, chroniący nie tylko antyczne ruiny, ale także wzbogacający tę nową publiczną przestrzeń o kameralną salę koncertową, miejsce spotkań młodych, wystawy i ekspozycje, a także, co jest oczywiste, również o funkcje gastronomiczne. Może ktoś mieć zastrzeżenia co do formy wzniesionego pawilonu, ale jest on powszechnie przyjmowany jako autorskie rozwiązanie wybitnego architekta niemieckiego Matiasa Oswalda Ungersa i symbol współczesnej warstwy kulturowej. To miejsce należy dziś obok rzymskiej bazyliki i Porta Negra do najliczniej odwiedzanych miejsc w Trewirze.

Do największych przedsięwzięć z zakresu udostępniania społeczeństwu zabytków archeologicznych należy zrealizowany przy pomocy Unii Europejskiej projekt CaesarAugusta Route w Saragossie, dawnej kolonii rzymskiej założonej około 24 roku p.n.e. na podstawie dekretu cesarza Augusta.

Odkryte relikty obiektów antycznych tworzą dziś tzw. CaesarAugusta Route, na trasie której zlokalizowano cztery niezależne muzea, tworzące jednak jednolitą ekspozycyjno-dydaktyczną całość. Są to muzea forum CaesarAugusta, portu rzeczno- CaesarAugusta, term publicznych CaesarAugusta oraz teatru CaesarAugusta⁵.

Każde z tych czterech muzeów rozwiązane zostało odrębnie jako przestrzeń publiczna organizowana i aranżowana zgodnie ze społeczną funkcją historycznych budynków. Jeśli zatem forum ogniskuje się na aspektach życia publicznego – politycznego i religijnego oraz administrowania miastem, to termy ukazują wykorzystanie ciepłych źródeł dla celów rekreacji, higieny i relaksu, port rzeczny ilustruje osiągnięcia techniczno-gospodarcze, zaś teatr głębię życia kulturalnego. Struktura muzeów tworzących CaesarAugusta Route powiązana jest także z relikwami murów obronnych otaczających antyczne miasto i odkrytych w różnych częściach współczesnego śródmieścia.

Odnosząc się bardziej szczegółowo do unikalnej formuły CaesarAugusta Route, opracowanej zgodnie z założeniami APPEAR Project⁶, warto zauważyć, że Muzeum Forum ukazuje nie tylko autentyczne relikty architektury antycznej jako ekspozycje muzealne, ale także wizję codziennego życia w ruchliwym centrum antycznego miasta w pierwszych wiekach jego funkcjonowania.

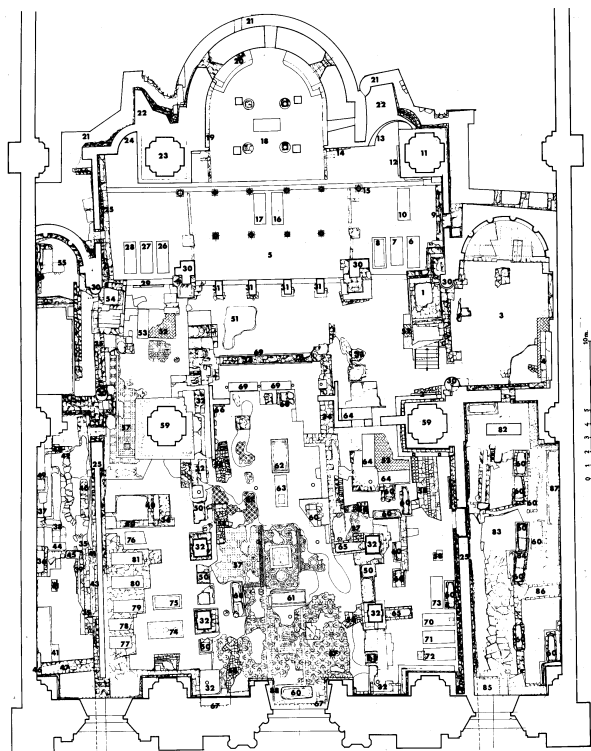
Archeologiczne artefakty Forum ciągną się wzdłuż jego pierzei, czyniąc czytelnym założenie Augusta i zmiany wprowadzone przez jego następcę Tyberiusza. Muzeum Portu ekspozycje z kolei resztki długiego budynku magazynowego przylegającego do północnej granicy Forum i stanowiącego łącznik z żeglowną rzeką i portem, który był znaczącym centrum ówczesnego handlu. Publiczne Termy funkcjonujące od I wieku p.n.e. do IV wieku n.e. były zlokalizowane w centrum miasta pomiędzy Forum i Teatrem. Używane były nie tylko jako centrum higieny osobistej mieszkańców, ale zgodnie z rzymską tradycją także jako ważne miejsce spotkań, dysput i transakcji handlowych. W końcu, niedawno odkryty rzymski teatr antyczny zbudowany w I wieku n.e. przez Tyberiusza, należący do największych budowli tego typu wzniesionych w Hiszpanii (7000 m² powierzchni oraz 6000 widzów), był jednym z ważniejszych miejsc życia publicznego w CaesarAugusta, gdzie prezentowano wielkie widowiska teatralne, ale także odgrywał rolę transmittera wartości kulturalnych, politycznych i religijnych przekazywanych przez Cesarstwo Rzymskie na podbite tereny.

Muzeum Teatru zbudowane zostało w rezultacie odkryć archeologicznych w formie gigantycznej szklanej kopuły rozpiętej ponad częściowo tylko zre-

konstruowaną budowlą i ma za zadanie przy pomocy najnowszych technologii ukazać nie tylko historię budowli, ale także dramatyzowane obrazy z życia społecznego i politycznego jego dawnych użytkowników. Sama koncepcja współczesnej przestrzeni muzealnej opiera się na integracji zachowanych elementów oryginalnych z imaginacją wspieraną współczesnymi środkami wizualizacji.

Podane powyżej przykłady są rezultatem dynamicznego procesu rozwoju i modernizacji aglomeracji miejskich – także historycznych, a w ślad za tym rozwoju interdyscyplinarnych badań archeologicznych, w wyniku których archeologia po przejściu kolejnych etapów od XIX-wiecznej kolekcjonerskiej archeologii antykwarycznej, archeologii kulturowo-historycznej pierwszej połowy XX wieku, poprzez antropologicznie zorientowaną archeologię procesualną lat 60. i 70. zmierza ku archeologii przyszłości, która zapewne będzie przede wszystkim „konserwacją i zarządzaniem dziedzictwem archeologicznym”⁷⁷.

Ale najbardziej istotnym novum współczesnej archeologii nastawionej na gotowość prowadzenia wyprzedzających inwestycje badań „ratowniczych”⁷⁸ jest położenie akcentu na kwestię dostępności zabytków archeologicznych i społeczny odbiór wyników prac archeologicznych. „Dziedzictwo chroni się i konserwuje dla dobra ogółu, a nie tylko dla dobra wąskiej przecież grupy naukowców archeologów. Archeologia, jeśli chce mieć jakiegokolwiek

2. Florencja, Katedra Santa Maria Del Fiore: dokumentacja archeologicznych relikwów zarejestrowanych pod posadzką

1. Florencja, Katedra Santa Maria Del Fiore: odsonięty po rozpoczęciu demontażu posadzki fragment polichromowanej ściany apsydy transeptu bazyliki Santa Separata

3. Florencja, Katedra Santa Maria Del Fiore: montaż konstrukcji nośnej stropu nad podziemnym rezerwatem bazyliki Santa Separata

4. Florencja, Katedra Santa Maria Del Fiore: widok ukończonego wnętrza podziemnego rezerwatu

znaczenie dla społeczeństwa, musi za swój ostateczny cel stawiać sobie prezentowanie przeszłości szerokiej publiczności. Ograniczenia, które społeczeństwo nakłada na siebie dla dobra ochrony dziedzictwa, winny być zrekompensowane wiedzą dostarczaną społeczeństwu przez archeologów⁹.

Dynamiczna przebudowa historycznych miast europejskich, jaka dokonała się w II połowie XX wieku, a zwłaszcza polityka EU preferująca równoważony rozwój regionów kulturowych, stworzyła nowe możliwości dla promocji ich dziedzictwa, ale ujawniła także nowe problemy.

Ważną próbą wyznaczenia nowych horyzontów naukowych i organizacyjno-technologicznych, ale także intelektualnych w tej dziedzinie, jest niewątpliwie projekt „APPEAR” (Accessibility Project. Sustainable Preservation and Enhancement of Urban Subsoil Archaeological Remains) finansowany w ramach 5th Framework Research Programme EU (DG Research). Projekt ten dotyczy kompleksu działań związanych z konserwacją, integracją, odtworzeniem i użytkowaniem relikwów archeologicznych wciąż jeszcze kryjących się pod ziemią na obszarach miast i osiedli, przy założeniu publicznego udostępnienia tych relikwów. Projekt jest koordynowany przez grupę roboczą IN-SITU, w skład której wchodzi: Centre for Archaeological Research (Liege, Belgia) oraz Centre for Urban Governance Studies (Liege, Belgia)¹⁰.

W tym właśnie nurcie znajduje swoje miejsce projekt „Rynku Podziemnego”, oparty na modelu konserwacji i zarządzania dziedzictwem ujętym według zasad „projektu restauracji”¹¹, którego syntetyczne założenia przedstawiono poniżej.

Punktem wyjścia jest tu zatwierdzony projekt ekspozycji „Kraków Lokacyjny” będącej oddziałem Muzeum Historycznego Miasta Krakowa, który przewiduje odtworzenie pierwotnej architektury komór po stronie zachodniej i wschodniej w części północnej piwnic Sukiennic i połączenie ich nowym wyeksplorowanym archeologicznie przejściem „Pod Krzyżem”. W aneksie północnym przewidziano niezbędną, nowoczesną, urządzonej recepcję muzealną z punktem informacyjnym, zapleczem administracyjnym, szatnią, sanitariatami i częścią komercyjną (książki, multimedia, plany i mapy, cracoviana, pamiątki etc.).

W wyniku dotychczasowych badań archeologicznych w Rynku Głównym w Krakowie odkryte zostały kolejne relikty najstarszych wczesnośredniowiecznych budowli, bruków i urządzeń komunalnych. Ponieważ badania archeologiczne wciąż jeszcze trwają i dotyczą relikwów najstarszego budynku handlowego pochodzącego z czasów Wielkiej Lokacji 1257, prezentowana propozycja udostępnienia tych rozległych relikwów w formie

ekspozycji podziemnej i funkcjonalne scalenie z dotychczasowym programem użytkowym objętym projektem budowlanym stanowi nadal kolejne przybliżenie do wersji ostatecznej. Ekspozycja obejmuje cztery główne strefy związane z Wagą Wielką, Kramami Bogatymi i odkrytym w ich uliczce kolejnym segmentem najstarszych „sukiennic”¹², oraz relikwami bruków odkrytych w obrębie aneksu północnego.

1) Strefa I – ekspozycja odkrytych relikwów Wagi Wielkiej i bruków późnośredniowiecznych (w domniemanym miejscu wydarzenia Hołdu Pruskiego) powiązana z aneksem południowym od strony ul. Brackiej.

Projekt przewiduje odgruzowanie do pierwotnego poziomu użytkowego pomieszczeń dawnego przyziemia Wagi Wielkiej, gdzie przewiduje się uczynienie czterech pomieszczeń z XV-XVI wieku sklepionych kolebkowo od strony zachodniej, sień wjazdową od strony wschodniej z pierwotnym otworem bramnym i resztkami drewnianej konstrukcji zadaszenia (?) osłaniającego pierwotny dziedziniec (halę?) z pozostawieniem świadka archeologicznego, piwnicę w narożniku północno-wschodnim, klatkę schodową z korytarzem i częściowo przylegające do niej pomieszczenia. Dostęp do odgruzowanych pomieszczeń będzie możliwy poprzez wtórne przebicia instalacyjne w północnej ścianie Wielkiej Wagi. Ekspozycja jej przyziemia w kontekście warstw przylegających bruków w przestrzennym profilu archeologicznym będzie możliwa w przestrzeni holu poszerzonego aneksu południowego. Od strony północnej zamknięcie holu stworzą czołowe, południowe ściany traktów wschodniego i zachodniego Kramów Bogatych powiązane przestrzennym profilem archeologicznym.

2) Strefa II – ekspozycja odkrytych relikwów Kramów Bogatych.

Przewiduje się odgruzowanie do pierwotnego poziomu użytkowego pomieszczeń zachodniego traktu Kramów Bogatych na całej ich długości. Zachodni ciąg Kramów Bogatych na całej swojej długości jest przecięty kolektorem kanalizacyjnym. Instalacja ta w związku z modernizacją infrastruktury Sukiennic jest przewidziana do demontażu, dlatego też uznano, że naturalny ciąg „amfilodowy” jest nie tylko funkcjonalnym łącznikiem projektowanej ekspozycji w aneksie południowym z recepcją muzeum podziemnego w części północnej Sukiennic (niezbędnym także dla potrzeb ewakuacyjnych), ale także odrębnym ciągiem pomieszczeń o zróżnicowanych wątkach murów i z różnych etapów realizacji przewidzianym do wykorzystania jako ekspozycja ruchomych zabytków stanowiących wyroby średniowiecznego rzemiosła pokazane na tle 26 miniatur Kodeksu Behema. Eks-

5. Aquileia: rezerwat architektoniczny eksponujący zachowane mozaiki pałacu Teodoryka z IV-VI wieku

6. Trewir: widok hali na placu Viermarkt przekrywającej relikty odkrytych rzymskich term

8. Kraków, Rynek Główny: odkopane relikty pomieszczeń Wagi Wielkiej zachowane pod nawierzchnią

9. Kraków, Rynek Główny: odkopane relikty komór warsztatów pod nieistniejącymi sklepami Kramów Bogatych

10. Kraków, Rynek Główny: odsłonięte relikty XIII-wiecznych kramów (?) odnalezione w uliczce XIV-wiecznych Kramów Bogatych

11. Kraków, Rynek Główny: montaż słupów i płyty stropowej przekrywającej relikty Kramów Bogatych

APPEAR Project: public access to archaeological sites in an urban context

ICOMOS is one of the partners involved in the APPEAR project: Accessibility, Preservation, and Enhancement of urban subsoil Archaeological Remains. This European project concerns all the activities related to the conservation, integration, enhancement and use of archaeological remains situated underground in an urban setting, so as to make them accessible to the general public. The project is financed by the 5th Framework Research Programme of the European Union (DG Research).

Museo de la Universidad de Zaragoza, Zaragoza, Spain, October 2005
 Museo del Patrimonio Interurbano, Saragossa, España, octubre 2005
 Musée de la Ville, Musée Archaéologique, Saragossa, Espagne, octobre 2005

7. Saragossa: Muzeum Teatru CaesarAugusta jako wiódący element projektu APPEAR finansowanego przez UE i firmowanego merytorycznie przez ICOMOS

13. Kraków, Rynek Główny: koncepcja „Rynku Podziemnego” uwzględniająca rezultaty badań archeologicznych w latach 2005-2006

12. Kraków, Rynek Główny: rozwiązanie projektowe zatwierdzone do realizacji w 2004 roku

pozycja ta zostanie podzielona na cykl przedstawiający wnętrza 18 warsztatów z eksponatami wyrobów w najlepiej zachowanych komorach oznaczonych numerami (znacząc od północy) 33-47 i 50-52, oraz cykl przedstawiający 7 herbów cechowych w komorach o numerach 53-59. Pozostałe 5 komór o całkowicie zniszczonych ścianach działowych przewiduje się użytkować jako punkt sprzedaży kopii miniatur i wyrobów rzemiosła średniowiecznego.

3) Strefa III – ekspozycja budowli XIII-wiecznej, domniemanych pierwszych „sukiennic”.

W związku z odkryciem na wysokości przejścia poprzecznego w Sukiennicach, w osi uliczki Kramów Bogatych czterokomorowych kamiennych reliktyw budowli z zachowanym dolnym poziomem użytkowym i gniazdami belek na wysokości poziomu przyziemia, które w kontekście wcześniejszych odkryć w piwnicach Sukiennic interpretuje się wstępnie jako relikw kramów, o których wspomina akt lokacyjny z 1257 roku, przewiduje się ich odsłonięcie, konserwację i ekspozycję w formie rezerwatu archeologicznego. Z dużym prawdopodobieństwem należy przyjąć możliwość przedłużenia tego rezerwatu w kierunku północnym, gdzie spodziewać się należy czwartego bloku kramów lokacyjnych.

4) Strefa IV – ekspozycja odkrytych reliktyw średniowiecznych urządzeń komunalnych i obiektów drewnianych, zlokalizowanych wzdłuż północnej ściany aneksu podziemnego od strony ul. św. Jana.

Przewiduje się tu ciąg ekspozycyjny wzdłuż północnej ściany zabezpieczającej wykopy archeologiczne od strony ul. św. Jana z pokazaniem in situ fragmentów średniowiecznych brukowanych ciągów komunikacyjnych z drewnianymi krawężnikami, oraz innych obiektów drewnianych i zabytków ruchomych. Ciąg ten będzie stanowił rozszerzenie funkcjonalne projektowanej recepcji muzeum „Krakowa Lokacyjnego”.

Projekt „Rynku Podziemnego” oparty jest na najnowszych tendencjach w ochronie dziedzictwa kulturowego na obszarach miast historycznych i uwzględnia zasady opracowane w ramach programu Uni Europejskiej „APPEAR”.

¹ Por. w tym samym numerze artykuł C. Buśko, *Wstępne wyniki badań archeologiczno-architektonicznych prowadzonych w Rynku Głównym w Krakowie w 2005-2006 roku*.

² L. Castiglione, *Pompeje i Herkulanum*, Wydawnictwo Arkady, Warszawa 1989, por. także: A. Maiuri, *Pompeii ad Er-*

colano, fra casa e ambianti, Milano 1964, R. Etienne, *Pompeii. The Day a City Died*, Thames & Hudson, 1992.

³ P. Bargellini, G. Morozzi, G. Batini, *Looking back to Santa Reparata*, Bonecchi Editore, Firenze 1971.

⁴ G. Brumat Dellasorte, *Ancien Aquileia*, Storni Edizioni, Venezia 1998; por. także: E. Marocco, *Aquileia. In Roman and Chrystian Times*, Bruno Fachin Editore, Trieste 2000.

⁵ M. Beltran Lloris, J. Paz Peralta, J. Lasheras Corruçhaga, *El teatro de Caesar Augusta. Estado actual de las ex-cavaciones*, Museo de Zaragoza Boletín 4, Zaragoza 1985, str. 95-130; por.: A. Alvarez, A. Mostalic Carrillo MaC Aguarod Ota, M. Galve Izquierdo, F. Escudero Escuredo, *Arqueologia urbana en Zaragoza 1984-1986*, Zaragoza 1986; por.: A. Mostalic Carrillo, J.A. Perez Casas, „La excavacion del foro de Caesar Augusta” *La Plaza de La Seo. Zaragoza. Investigaciones Historico-Arqueologicas*, Estudios de Arqueologica Urbana 2, Zaragoza 1989, s. 81-156.

⁶ APPEAR Project (*Accessibility Project Sustainable Preservation and Enhancement of Urban Subsolil Archaeological Remains*), patrz przypis 7.

⁷ Z. Kobyliński *Ochrona i zarządzanie dziedzictwem archeologicznym w Europie – wprowadzenie*, [w:] *Ochrona dziedzictwa archeologicznego w Europie*, pod red. Z. Kobylińskiego, Warszawa 1998, s. 7.

⁸ Z. Kobyliński, op. cit.: „Archeolodzy nie mogą już dłużej przebywać w swych «wieżach z kości słoniowej» i kontemplować w zaciszu gabinetów wydobyte z ziemi dzieła naszych przodków. Potrzebą naszych czasów jest angażowanie wszystkich archeologów w prace ratownicze, które chociaż często muszą być prowadzone w wyścigu z czasem, nie mogą przez to być mniej naukowe, czy bardziej pobieżne.”, s. 9.

⁹ Z. Kobyliński, op. cit. s. 9.

¹⁰ APPEAR Projekt: *public access to archaeological sites in an urban context*, ICOMOS Nouvelles/News, vol. 14, No. 1, July 2004, s. 8; por. także: www.in-situ.be „APPEAR promotes a global approach to accessibility projects from the planning stage to the exploitation stage. The research works is organised around two different but complementary axes: urban governance and enhancement of the archaeological sites, considering their best integration within the city particularly on a sociocultural level. The main challenge consist in providing useful tools to make archaeological sites accessible and offering visitors scientific, educational and aesthetic quality while ensuring an optimal protection level”.

¹¹ J. Rivera Blanco, G. Cristinelli, *Referat Programowy Sekcji I – Theory & General Principles, Methods and Terminology*, Międzynarodowa Konferencja Konserwatorska Kraków 2000, Wydawnictwo IHAiKZ, Kraków 2000: „...Necessary repair and maintenance works must be integrated in the same restoration project, under super-vision, management and examination; so as precaution of its own degradation and its rhythm through the ages...” s. 101.

¹² W. Zin, W. Grabski, *Niektóre problemy stratygraficzne Rynku Krakowskiego*, [w:] *Sprawozdania z Posiedzeń Komisji PAN O/Kraków*, Kraków 1967; por. także: T. Dembowski *Badania archeologiczne Sukiennic krakowskich*, [w:] *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*, R. XXIX, nr 4, 1988.

W kolejnych numerach „Wiadomości Konserwatorskich” będziemy informować naszych czytelników o wynikach następnych prac archeologicznych oraz krystalizującej się koncepcji restauracji Rynku podziemnego w Krakowie (red.).